

СОВЕТ ҲОКИМИЯТИ ЎРНАТИЛГАНИДАН КЕЙИН ТУРКИСТОНДА ЖАМИЯТ ИЖТИМОЙ ТУЗИЛМАСИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-3-5>

**Маҳкамова Надира Раҳмоновна,
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети
Гуманитар фанлар кафедраси мудири, т.ф.д., профессор**

АННОТАЦИЯ

Бу мақолада эски тузумнинг бузилишига, жамиятнинг синфий табақаланашувини чуқурлаштиришга қаратилган Туркистондаги совет ҳокимиятининг ижтимоий – сиёсатига йўналтирилган масалалар ёритилган. Бу сиёсат натижасида анъанавий ижтимоий гуруҳлар бўлган деҳқонлар, майда қўл меҳнати билан шуғулланувчи ҳунармандларнинг аҳволи оғирлашди. Шунингдек эски зиёли қатламни жамият ҳаётидан сиқиб чиқариш жараёни бошланди. Майда ҳунармандлар ва колхозчилар совет ишчиси ва “ишчи - деҳқон” зиёли қатлами каби совет тузумига ҳос ижтимоий қатламлар шакллана бошлади.

Калит сўзлар: пролетариат диктатураси, ишчилар, деҳқонлар, ҳунармандлар, зиёлилар, мулкдорлар, ижтимоий сиёсат, совет ҳокимияти, репрессия, трансформация.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ОБЩЕСТВА В ТУРКЕСТАНЕ ПОСЛЕ УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

**Маҳкамова Надира Раҳмановна,
д.и.н., проф. заведующая кафедрой Гуманитарные науки
Ташкентского университета информационных технологий
им. Мухаммада ал-Хоразми**

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается социальная политика советской власти в Туркестане, которая была направлена на углубление классовой дифференциации общества, разрушение его старой стратификации. В результате такой политики ухудшилось положение традиционных социальных групп, таких как деҳкане, кустари, ремесленники, начался процесс вытеснения из жизни общества старой интеллигенции, а также формирования характерных для советского строя социальных страт, таких, как советские рабочие и “рабоче-деҳканская” интеллигенция, колхозники и кооперированные кустари.

Ключевые слова: диктатура пролетариата, стратификация, рабочие, деҳкане, ремесленники, ученые, собственники, социальная политика, советская власть,

репрессия, трансформация.

TRANSFORMATION OF SOCIAL CONVERSIONS IN TURKESTAN AFTER THE ESTABLISHMENT OF THE SOVIET POWER

Маҳкамова Н.

Head of the Department of Humanities studies
of the Tashkent University of Information
Technologies named after Muhammad Al Khorezmi
Doctor of Sciences, Professor

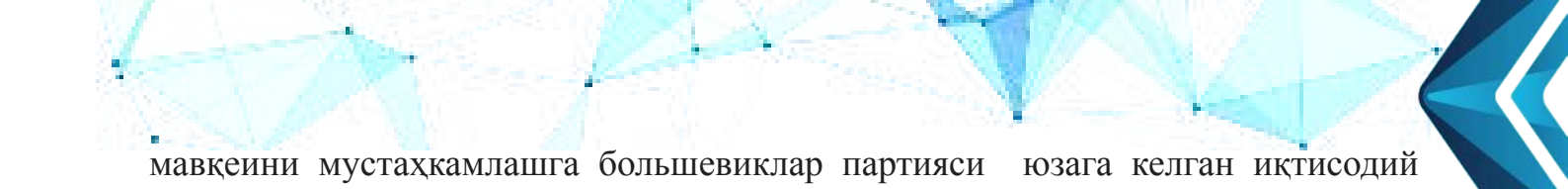
ANNOTATION

The article reveals the social policy of the Soviet government in Turkestan, which was aimed at deepening the class differentiation of society, the destruction of its old stratification. As a result of this policy, the situation of traditional social groups such as dekhkans, handicraftsmen, artisans, and worsened the process of ousting the old intelligentsia from society, as well as the formation of social strains characteristic of the Soviet system, such as Soviet workers worker-dekhkan “intelligentsia”, collective farmers and cooperative handicraftsmen.

Keywords: dictatorship of the proletariat, stratification, workers, dekhkans, artisans, scientists, owners, social policy, Soviet power, repression, transformation.

XX асрнинг 20-йиллари бошларида республикада шаклланаётган совет жамияти янги ижтимоий тузилмасининг шаклланиши ва аввалги ижтимоий тузилманинг тугатилиши каби оғриқли жараёнларнинг кучайиб бориши каби икки йўналиш кўзга ташланади. Бу даврда мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаёти янги инқилобий асосларга йўналтирилган ҳолда қайта қурила бошланган, унинг янги ижтимоий тузилишининг асоси шакллана борган, совет ҳукуматининг очиқ синфийлик назариясига асосланган жамиятнинг ижтимоий-синфий табақаланишининг чуқурлашишига ва охир оқибат унинг эски ижтимоий стратификациясини бутунлай тугатилишига қаратилган сиёсати амалга оширилган.

Далиллар 1917 йил воқеаларида Туркистонда маҳаллий меҳнаткаш аҳолиси вакиллари фаол иштирок этганлиги ҳақидаги Совет тарихшунослигида зўр бериб тарғиб қилинган фикрнинг уйдирма бўлганлигига гувоҳлик беради. 1917 йилги октябр инқилоби Туркистонда европаликлар томонидан амалга оширилган бўлиб, Б.Ҳайит ёзганидек “рус халқи Туркистонда ишчилар синфининг амалий жиҳатдан деярли ягона вакили эди”, маҳаллий меҳнаткашларнинг эса камсаводлиликлари, назарий тайёргарликларининг озлиги ва дунёқарашининг чуқур эмаслиги баҳона қилиниб, янги жамият қурилиши ишларидаги раҳбарлик ишларига жалб қилинмас эди. Шу сабабдан, Туркистондаги барча инқилобий ислохотлар марказдан жўнатилган коммунистлар раҳбарлигида европаликлар томонидан амалга оширилган. Социализм қурилиши биринчи босқичининг асосий вазифалари ҳисобланган – ишчилар синфининг ижтимоий негизини ва социалистик иқтисодий укладни шакллантирувчи муҳим куч сифатидаги

мавқеини мустаҳкамлашга большевиклар партияси юзага келган иқтисодий танглик туфайли янада камайиб бораётган озсонли саноат ишчиларига эга бўлган холда мутлак синфий ёндошув шароитида энг қатъий чораларни қўллаш орқали эришиш ҳаракат қилди. Агар 1921 йили республиканинг 269 та ценз саноат корхоналарида 17624 та ишчи банд бўлган бўлса, 1922 йилнинг бошларига келиб мавжуд 168 та корхонада 11787 тагина ишчилар миқдори қайд этилган. Саноат ишчиларининг ўзлари бу даврда озсонли сиёсий куч бўлганлар. Уларнинг сони ҳаттоки йирик корхоналарда ҳам борган сари камайиб борган, ойлик маошнинг жуда озлигидан ишчилар корхонадаги фаолиятларидан ташқари хунармандчилик, қишлоқ хўжалиги ва савдо ишлари билан ҳам шуғулланишга мажбур бўлганлар, яъни уларнинг табақасизлашув жараёнлари содир бўлаётган эди. Шу билан уларнинг кўпчилиги саводсиз бўлиб, уларда катта тил тўсиғи сабабли тарқоқлик ҳам мавжуд эди.

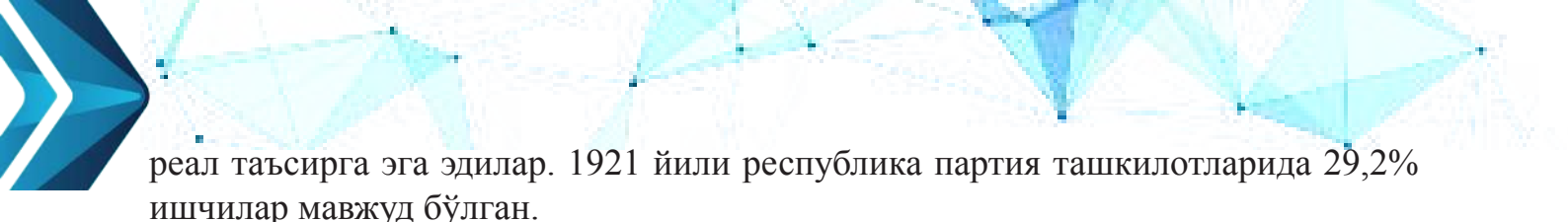
1923 йилги шаҳар аҳолисининг рўйхатга олиш жараёнида республикада 73,3 минг ишчи қайд қилинган. Улар меҳнатга лаёқатли шаҳар аҳолисининг 23,5% ини ташкил этганлар. Лекин уларнинг кўпчилиги саноат деҳқон хўжаликларида, хусусий хунармандчилик устахоналарида, савдо ва қурилиш иншоотларида ёлланма ишчи сифатида фаолият кўрсатганлар. Уларнинг таркибида 25,6 минг қора ишчилар ва 11 минг нафар кунбай ишчилар бўлган. Партиянинг ижтимоий таянчи бўла олиши мумкин бўлган фабрика, завод ва темир йўллариининг ишчилари сони фақат 8,6 минг нафарни ташкил этган. Улар умумий ишчилар сонининг 11,9% ини, меҳнатга яроқли шаҳар аҳолисининг 2,8% ини ва бутун шаҳар аҳолисининг 0,9%ини ташкил этганлар.

Совет ҳокимияти бу даврда сиёсий жиҳатдан ишчиларнинг имтиёзли ҳолатини мустаҳкамлаш мақсадида уларнинг меҳнат шароитлари ва ҳақ тўлаш ишларини, озик овқат ва саноат маҳсулотлари билан таъминланганлигини яхшилаш каби муаммоларни ҳал қилишда бир қатор имтиёзларни яратиб берган. Лекин бу имтиёзлар барча ишчиларга эмас, балки давлат фабрика саноат корхоналарида банд бўлганларгагина тақдим этилган эди.

Ишчилар синфининг ўсиши муаммосига катта эътибор берган ҳолда совет ҳукумати бу муаммони хунарманд ва усталарни, ишсизларни ишлаб чиқариш саноати меҳнатига жалб этишни кенгайтириш орқали ҳал қилишга уринган. Бундан ташқари бу даврда саноат ишчилари, асосан уларнинг юқори малакали қисмининг кўпайиши мамлакат марказий қисмидан кўчиб келган аҳоли ҳисобига амалга ошган. Айнан 20-йилларнинг бошларида уларнинг Туркистон саноатига кириб келиш оқими кучайиб борган.

Барча қабул қилинган чоралар натижасида Туркистонда ишчилар сони аста секин ошиб борган. 1925 йилга келиб ценз саноат ишлаб чиқаришда уларнинг сони 8908 нафаргача ошган. Лекин туб миллат вакилларида бўлган ишчиларнинг сони уларнинг таркибида 2,5 мингдан озгина кўпроқ бўлиб 29,3%ни ташкил этарди.

Умуман олганда 20-йилларнинг бошларида Туркистонда ишчилар синфининг сиёсий таъсири анча заиф бўлиб, на жамиятда ва на ҳукмрон партия сафида улар

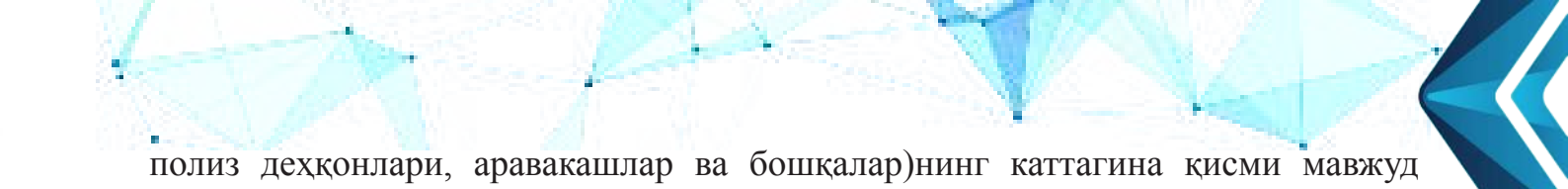
реал таъсирга эга эдилар. 1921 йили республика партия ташкилотларида 29,2% ишчилар мавжуд бўлган.

Совет ҳукумати томонидан эълон қилинган ижтимоий синфларга бўлинмайдиган жамиятни барпо этиш ғояси давлатнинг аҳолининг мулкдор қисмига нисбатан кейинги муносабатини белгилаб берди. Унинг бутун ҳаракат фаолияти мулк эгалари иқтисодий салоҳиятига зарба беришга ва ҳар томонлама уларнинг иқтисодиётдаги роли ва таъсирини заифлаштиришга, бу билан нафақат улар фаолиятини қийинлаштириш, балки охир оқибат уларни мустақил ижтимоий куч сифатида умуман мавжуд бўла олишини хавф остига қўйишга қаратилган эди. Моҳиятан олганда бу жамият таркибидан мулкдорлар, моддий таъминланган ва тадбиркор кишилар гуруҳини фақатгина сиқиб чиқариш эмас, балки бутун страталар ва аҳоли гуруҳларини тугатиш эди. “Совет ҳукумати, – деб ёзади Б. Ҳайит, – Туркистонда ўз мавқеини мустаҳкамлаш йўлида “унинг асосий аҳоли қатламлари бўлган ноқатъий, ўзбошимча туркистонликларга – зиёлиларга, савдогарларга, кичик мулк эгаларига (ўрта деҳқон фермерлар ва ҳунармандлар) қарши курашган ва янги ҳукумат уларга доимо зиддиятлар олиб келган ва улар томонидан қабул қилинмаганда бу синфий кураш деб баҳоланган”.

Туркистон республикасида 20-йилларнинг бошларида шаҳар мулкдорларига нисбатан фаол тазйиқ ўтказилган. Давлат томонидан улар “ёлланма меҳнатдан фойдаланувчи хўжайинлар”, “фақатгина ўз оила аъзолари билан ишловчи хўжайинлар” ва “якка хўжайинлар” каби гуруҳларга бўлинган. 20-йилларнинг бошларида Туркистонда уларнинг миқдори бутун мамлакатда энг юқори бўлган ва ўртача 48%ни ташкил этган. Бу кўрсаткич РСФСРнинг Европа қисмида 19,9%, Белоруссияда – 29,7%ни, Қирғизистонда – 35,4%ни, Украинада – 39,4%ни ташкил этган. Янги ҳукумат ҳокимиятга келиши биланоқ уларга қарши аёвсиз курашни бошлаб юборган ва ишлаб чиқариш воситалари, сармояларни национализация қилиш, оммавий реквизиция ва мулкни мусодара қилиш, йирик миқдордаги солиқларни белгилаш ва бошқа шу каби жараёнларни кучайтирган. Ушбу барча қатағон чоралари шаҳар аҳолисининг умумий стратификация қилишда ўз аксини топган. Унинг тузилмаси таркибидан йирик ер эгалари, савдо-саноат ва молия буржуазияси, коммиссионерлар, маклерлар каби стараталар бутунлай йўқолиб кетди.

Мулкдор аҳолининг фаолият майдонини торайтирган ҳолда совет давлати унинг катта қисмини мамлакат ижтимоий - сиёсий ҳаётидан суриб ташлаган. 1918 йил октябрда қабул қилинган Туркистон АССРнинг биринчи конституцияси барча руҳонийларни, фойда олиш мақсадида ёлланма меҳнатдан фойдаланувчи ва меҳнатсиз даромадлар билан кун кечирувчи шахслардан иборат бўлган хусусий савдогарлар, тижорат воситачилари кабиларни сиёсий ҳуқуқдан маҳрум этган.

Лекин XX асрнинг 20-йилларида Туркистон шаҳарлари аҳолиси сафида тез йўқолиб бораётган йирик ижтимоий страталардан ташқари асосий салоҳиятли аҳолининг муҳим қисмини ташкил этиб товар-пул муносабатлари соҳасида фаоллиги билан ажралиб турувчи, ҳамда давлат уларни бирданига тугата олмаган майда ва ўрта мулкдорларнинг (ҳунармандлар, усталар, савдогарлар, боғчилар,

полиз деҳқонлари, аравакашлар ва бошқалар)нинг каттагина қисми мавжуд бўлган. Мустақил иқтисодий бирлик сифатида улар “қизил гвардиянинг сармоёга ҳужумлари”нинг ва “ҳарбий коммунизм” сиёсатининг барча ноқулайликларига қарамасдан ўз ишларини ва меҳнат маҳоратларини сақлаб қола олдилар. Янги иқтисодий сиёсат улар фаолиятининг жонланишига олиб келган. Хўжалик юритиш учун учун янги имкониятларнинг вужудга келиши натижасида улар иқтисодий танглик билан кураш чораларини бошлаб юборганлар, ҳамда пролетар давлатдан кўра кўпроқ тажрибага эга эканликлари бунда уларга қўл келган ва улар савдони жонлантириб, аҳолига керакли бўлган озиқ овқат маҳсулотлари ва кенг истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни анча кенгайтира олганлар.

20-йилларда минтақада йирик фабрика- завод саноатининг паст ривожланиш даражада эканлиги ҳунарманд ва усталарнинг фаолиятига кенг эҳтиёжларни талаб қилар эди. Арабалар, қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган меҳнат қуроллари, мебел, кийим-кечак, идишлар ва бошқа уй-рўзғор буюмларини ишлаб чиқариш Туркистон ценз саноатида умуман мавжуд эмас эди. Бу маҳсулотларни фақатгина ҳунарманд ва усталар ишлаб чиқарарди. Бундай ишлаб чиқариш фаолиятининг ҳаётийлиги ва барқарорлиги биринчи навбатда уларнинг фақатгина маҳаллий хом-ашё бозорига, ўз оиласининг меҳнат ресурсларига таянишлари, ҳамда меҳнат фаолиятларининг махсус мураккаб асбоб-ускуналарни талаб қилмаслиги билан изоҳланар эди ва шу сабабдан улар ишлаб чиқарган маҳсулот жуда арзон эди.

Совет ҳукумати ушбу майда товар ишлаб чиқарувчилар фаолиятини жонлантиришдан чўчиган ва уларни кооперациялар ёрдамида ижтимоий тузилмага тезда жалб этишга интилган. Лекин уста ва ҳунарманд кооперативлари қатъий синфий асосда ташкил этилган, шу сабабдан камбағал ва заиф бўлган, ҳокимият уларга фаол ёрдам бермаганлиги учун ушбу ҳаракат жуда ҳам секин ривожланган. 1922 йилнинг майида Туркистон компартияси “нопролетар таъсирнинг” кучайишдан чўчиб, уларни касаба уюшмаларига қабул қилинишини таъқиқлаб қўяди ва бунинг натижасида шаҳар аҳолисининг каттагина қисми давлат ижтимоий ҳимоясисиз иккинчи тоифали одамлар даражасига тушиб қолганлар. “Ҳеч кимнинг ҳаёлига, - деб ёзади 1921 йили Г.И. Сафаров, - майда ишлаб чиқариш соҳасида айнан янги ишлаб чиқариш тузилмасининг асоси бўлишлари кераклиги ғояси келмади ва айнан улар орқали маҳаллий аҳоли каттагина қисмини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этиш режасини ҳаётга тадбиқ этиш мумкин эди”.

Шаҳар аҳолисининг товар-пул муносабатларининг тараққиётида ва республиканинг издан чиққан хўжалигини тартибга солишда қатнашувчи, янги иқтисодий сиёсат (ЯИС)га ўтиш жараёнида миқдори анча ошган яна бир аҳамиятли ижтимоий старатаси қаторига савдогарларни киритиш мумкин. Улар иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлашганлар, чунки уларнинг бутун хусусий сармоёлари ишлаб чиқаришга эмас, балки тез айланма ҳаракатига эга ва юқори даромад келтирувчи савдога жалб этилган эди. Шу сабабдан, 20-йилларнинг бошларида минтақа иқтисодиётида саноат бутунлай давлатнинг қўлида, савдо эса тўлиқ хусусийчилар қўлида бўлган иккиёклама вазият вужудга келди. Чакана савдода хусусий мулкчиларнинг таъсири катта эди. 1923 йилда давлатга 0,6% ча-

кана савдо, 0,9% кооперация тегишли бўлган бўлса, хусусийчиларнинг улуши 98,5%ни ташкил этган.

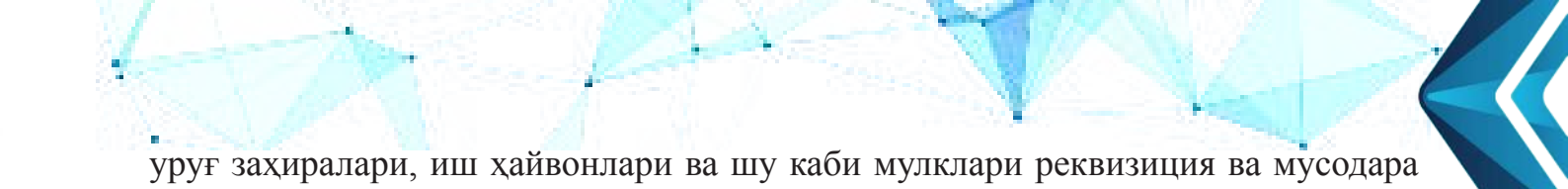
Усталар, ҳунармандлар, савдогарларнинг республика иқтисодиётини тиклашдаги катта ҳиссаларига қарамасдан улар совет ҳукумати томонидан ижтимоий бегона элементлар сифатида баҳоланар эди. Ҳукумат улар тимсолида вайрон бўлган иқтисодиётни қайта тиклай олишга ёрдам бера оладиган ва социализм қурилиши масалаларини самарали ҳал қила оладиган кучни кўришни истамас эди. Шу сабабдан уларнинг таъсирининг ошиб боришини олдини олиш мақсадида ҳукумат доим улар фаолиятини чеклаб борган ва бу чекловлар тобора кучайиб бораётган молия-кредит, ижара, солиқ сиёсати ҳисобига амалга оширилар эди.

20-йилларининг бошларида Туркистон товар ишлаб чиқарувчи мулкдорларининг катта қисмини деҳқонлар ташкил этган. Биринчи Жаҳон уруши, 1916 йил кўзғолонлари, 1918 йилги очарчилик уларнинг аҳволини анча ёмонлаштирган. Туркистон қишлоқларида XX аср бошлари билан солиштирганда ерсиз ва камбағал хўжаликлар сони кўпайиб, ўрта ва бой хўжаликлар сони қисқарган. Лекин иқтисодий танглик шароитида анча барқарор ҳисобланган 1-2 десятина ерга эга бўлган хўжаликлар сони ўзгармаган.

Ўзларининг якка услубда хўжалик юритиш шаклига ва мулкдорлик ижтимоий руҳиятига эга якка тартибдаги деҳқонлар усталар, ҳунармандлар, савдогарларни совет ҳокимияти ўзи учун душманлик қилиши мумкин бўлган доимий хавф деб баҳолаган. Шу сабабдан совет ҳукумати ўзининг биринчи кунлариданоқ қишлоқларда хўжалик юритишнинг социалистик шакллари, янги ижтимоий тузилмани шакллантиришга, камбағал деҳқонлар тимсолида ўз ижтимоий таянчини мустаҳкамлаш, уларнинг ижтимоий фаолликларини ошириш, якка тартибдаги хўжаликларни тараққиёт имкониятларини ҳар томонлама чеклаш каби масалаларга катта эътибор қаратган.

Биринчи ўринда совет ҳукумати аввалги яхлит бўлган деҳқонлар стратаси ичида – давлат совет хўжаликлари ишчилари ва коммуна, артел ва ўртоқликларга уюшган янги социалистик страталарни шакллантирди. Қишлоқларда деҳқонларга аввал маълум бўлмаган деҳқончиликнинг янги шакллари бўлмиш жамоа хўжаликлари пайдо бўла бошлаган. Ўша пайтдаги уларнинг юзага келишининг характерли жиҳати шундаки, улар дастлабки пайтда буйруқбозлик тартибида эмас, балки якка тартибдаги деҳқон хўжаликларининг, биринчи навбатда ўта камбағал хўжаликларнинг ихтиёрий бирлашуви асосида ташкил этилган. 1919 йилнинг охирига келиб республикада 35 минг десятина ерга эга, ўз сафида 40 минг инсонни бирлаштирган 400 дан зиёд жамоа хўжаликлари тузилган. Уларнинг аҳволи жуда оғир бўлиб, кўп ҳолатларда улар ўз олдиларида турган вазифаларни амалга ошириш имкониятига умуман эга бўлмаганлар.

Камбағал деҳқонлар тимсолида қишлоқларда ўзига ижтимоий таянч шакллантиришга уринган совет ҳукумати уларни ҳаракатчан мулкдор деҳқонларга қарши гижгижлаб, қишлоқ жамоасининг анъанавий бирдамлигини издан чиқаришга ҳаракат қилган. Бой ҳамқишлоқларнинг деҳқончилик қуроллари,

уруғ захиралари, иш хайвонлари ва шу каби мулкларни реквизиция ва мусодара қилинган, “Кўшчи” каби камбағаллар кўмиталари, камбағаллар иттифоқлари каби “синфий ташкилотлар” ташкил этилган.

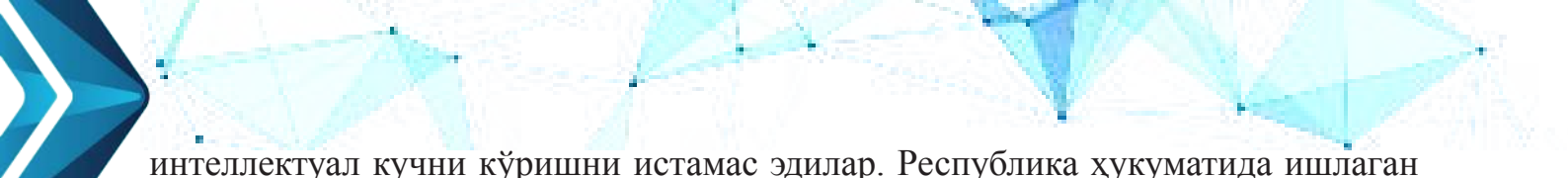
Умуман совет ҳукуматининг қишлоқлардаги фаолияти унинг ташкил этилганлигининг дастлабки йилларида яқка тартибдаги деҳқонлар ҳолатига жуда салбий таъсир этган эди. Туркистонда 1920 йилда уларнинг хўжаликлари сони 1917 йил билан қиёслаганда 16%га, қишлоқ аҳолиси эса 20,7% га қисқарган.

1921-1922 йиллардаги ер-сув ислоҳоти чоризмнинг аҳолини кўчириш каби мустамлака сиёсати қолдиқларини тугатган ҳолда қишлоқлардаги ер муносабатларига сезиларли ўзгаришларни олиб келмаган ва деҳқонларнинг ҳолати яхшиланмаган. Камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги бойларга қарши чиқмадилар ва бойларнинг ерга эгалик қилишларини чеклаш сиёсатини ҳукумат кутганидек кенг кўламда қўллаб қувватламадилар. Лекин америкалик тадқиқотчи М. Ривкин ёзганидек, “русларга ва мустамлакачиларга қарши йўналтирилганлиги сабабли деҳқонлар томонидан яхши қабул қилинди”.

Қишлоқлардаги вазият янги иқтисодий сиёсат(ЯИС) эълон қилингандан кейин яхши томонга ўзгара бошла яқка тартибдаги деҳқонларга яна фаол хўжалик юритувчи субъект сифатида ҳаракат қилиш имкониятини берди. Қишлоқ хўжалигининг жонланиш жараёни жуда оз сонли ва иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлмаган колхоз ва совхозларнинг фаолияти натижасида эмас, балки айнан уларнинг меҳнатлари эвазига амалга ошди. Лекин қайта тиклаш жараёнини муваффақиятли тугатилишига кучли ижтимоий иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда бутунлай синфий ёндошув асосида қаралиши ҳалақит берди. Ижара муносабатлари тизими ва ёлланма меҳнатдан фойдаланиш, солиқ ва кредит сиёсати, кооперативларнинг ташкил этилиши тўлиқ синфий назария асосида олиб борилди ва улар устидан қатъий назорат ўрнатилди. Умуман олганда 20-йилларнинг бошларида қишлоқларнинг ижтимоий тузилмаси 1917 йилга нисбатан умуман ўзгармаган ва бу 1923 йил март ойида бўлиб ўтган Коммунистик партиянинг VII съездида қайд қилинган.

Янги социалистик тузум учун ўз зиёлиларининг мавжудлиги жуда муҳим эди, зеро, сиёсий, иқтисодий, илмий, маданий ва ижтимоий фаолиятнинг турли соҳаларида юқори даражадаги ақлий меҳнат билан шуғулланувчи, ўзларининг касбларига мувофиқ тарзда профессионал маълумотга эга бўлган малакали мутахассисларга эга бўлиш ҳар қандай ривожланган жамиятнинг ижтимоий категорияси ҳисобланади. Совет ҳукуматининг бундай стратага эга бўлмаганлиги сабабли, дастлабки йилларда унинг олдида – эски “буржуа” зиёлиларини вақтинча жалб этиш ва ўзининг “ишчи-деҳқон” зиёлиларини шакллантириш бўйича ишларни бошлаб юбориш каби иккита вазифа қўйилди.

Большевиклар Туркистонни озсонли миллий зиёлиларга эга, иқтисодий ва маданий жиҳатдан қоқ, шу билан бирга “панисломийлик” ва “пантуркийлик” ғоялари билан захарланган минтақа деб ҳисоблар эдилар ва жаҳидларнинг аксарият илғор қисми совет ҳокимиятини қўллаб қувватлаганликларига қарамасдан, улар миллий зиёлилар тимсолида янги ҳукуматга ёрдам бера олиши мумкин бўлган

интеллектуал кучни кўришни истамас эдилар. Республика ҳукуматида ишлаган ватанпарвар миллий етакчилардан бўлган Т. Рискулов, К. Отабоев, С. Турсунходжаев, И. Хидиралиев, А. Рахимбоев, Н. Тўрақулов, Ф. Хўжаев, А. Фитрат ва бошқалар марказдан келган большевикларнинг салбий муносабатларига қарамасдан маълумотли маҳаллий кадрларни янги ҳаёт қурилишига фаол жалб этишга интиланлар. Уларнинг ҳаракатлари натижасида миллий кадрлар халқ таълими соҳаси, маданий маърифий муассасаларда, нашриёт органларида ўз халқига хизмат қилиш имкониятига эга бўлганлар.

Зиёлиларнинг таркибий қисми ҳисобланган мусулмон руҳонийларининг аҳволи анча мураккаб бўлган. Совет ҳокимиятининг “черковни давлатдан ажратиш ҳақида”, “вақф мулкани бекор қилиш ҳақида”, “Қозилик ва бийлик судларининг тугатилиши ҳақида”, “Мадраса ва мактабларнинг ёпилиши ҳақида”ги илк декретлари руҳонийларнинг мусулмон жамиятида интеграция кучи сифатидаги мавқеига катта зарба берган. Бундан ташқари 1918 йилда қабул қилинган Туркистон Республикаси Конституцияси руҳонийларни сайлов ва кўплаб бошқа сиёсий ҳуқуқлардан маҳрум этган ва бу билан уларни жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётидан суриб чиқарган. Лекин асрлар давомида диннинг халқ онгида шаклланган ва ўрнашган катта таъсирини қандайдир давлат ҳужжатлари билан йўқ қилиш мумкин эмас эди. Натижада юқоридаги жараёнлар асосий халқ оммасининг кучли норозилигига сабаб бўлган, ислом руҳонийларининг кундалик ҳаётдаги таъсири аввалгидек сақланиб қолган. Шу сабабли халқ норозиликларининг кучайиб кетишидан хавфсираган совет ҳукумати алоҳида ёнберишларга мажбур бўлган ва дастлабки йилларда Туркистонда руҳонийлар маҳаллий аҳолининг фуқаролик ҳуқуқи муносабатларини, маълум маънода мактаб ва мадрасалар фаолиятини бошқаришни давом эттирганлар. 1923 йилда Туркистон шаҳарларида 3562 нафар диний хизматчи қайд этилган. Улардан 3346 (барча диний хизматчиларнинг 94%и) нафарини мусулмон руҳонийлари ташкил этганлар. Улар меҳнатга лаёқатли шаҳар аҳолисининг 1,1%ини ташкил этганлар.

20-йилларнинг бошларидаги ишчи синфи, деҳқонлар, уста-ҳунармандлар, руҳонийларнинг аниқ сони ҳақида бизда аниқ далиллар мавжуд бўлса, зиёлилар бўйича бу даврга оид аниқ статистик маълумотларалар мавжуд эмас, чунки ўша вақтда бундай тушунча мавжуд бўлмаган. “Хизматчилар” ижтимоий категорияси мавжуд бўлиб, унинг таркиби “жисмоний меҳнат билан шуғулланмайдиган ва ойлик учун ишловчи” барча категориялардан иборат бўлган. Бу даврда малакали профессионал мутахассислар ва маъмурий раҳбарият ишчилари (буларни ушбу стратага шартли тарзда киритиш мумкин, чунки бу категория вакиллари ҳар доим ҳам олий маълумотга эга бўлмаганлар) ҳам зиёлилар тоифасига кирганлар. 1923 йилги шаҳар аҳолисини рўйхатга олиш жараёни Туркистон шаҳарларида 12,5 минг малакали профессионал мутахассислар яшаганлигини ва улар совет давлати хизматида ишлаганликларини қайд этган (меҳнатга лаёқатли шаҳар аҳолисининг 4,4%и). Уларнинг деярли ярми маъмурий бошқарув ва суд органларида, 32%и халқ таълими тизимида банд бўлганлар, 8,3%и маданий маърифий фаолият билан, 6%га яқини эса ижодий меҳнат билан шуғулланганлар, фақатгина 1405 киши

эса (11%) ишлаб чиқариш ва тиббиёт муассасаларида ишлаганлар.

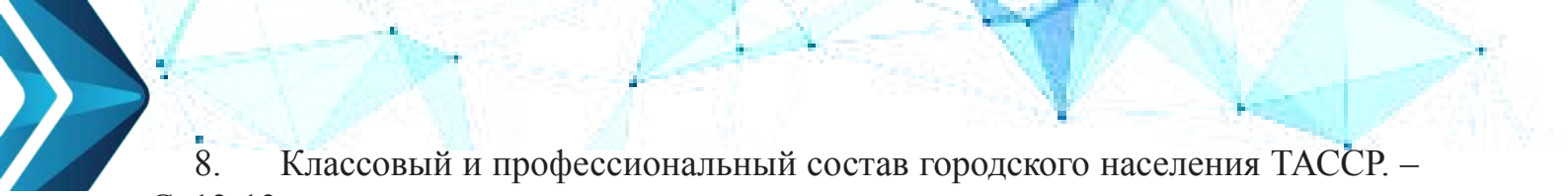
Совет давлати хизматида таълим олган ва саводли кишиларнинг озсонли эканлиги “ишчи-деҳқон” зиёлиларини шакллантириш заруриятини кўрсатди, ҳамда ушбу жараён қатъий синфий назария асосида амалга оширилди. Уни амалга оширишнинг йўлларида бири сифатида бу “номзодларни кўрсатиш” усули тандланди ва унга кўра халқ хўжалигининг, маданий ҳаётнинг барча соҳаларида, партия, кенгаш, хўжалик органлари раҳбарлик лавозимларига инқилобий кайфиятдаги фаол ишчи ва деҳқонлар орасидан номзодлар кўрсатилиб, уларнинг аксарияти нафақат профессионал таълим, ҳатто бошланғич таълим маълумотига ҳам эга эмас эдилар.

“Номзодлар кўрсатиш” усули давлат учун зарур маълумотли профессионал кадрлар билан таъминланиш муаммосини ҳал қила олмади. Бу муаммо фақатгина олий ва ўрта махсус ўқув муассасаларини ташкил этиш орқали ечилиши мумкин эди. Пролетар давлати ҳаттоки бу жараёнда ҳам инқилобий тартибсизлик ва қатъий синфий тамойилларни қўллаган ҳолда иш кўрган. Бу даврда дунё амалиётида мутлақ янги бўлган олий таълим шакли – ишчи факультетлари (рабфаклар) ташкил этилган. Улар олий таълим ўқув жараёнининг оралик босқич шаклларида бири эди. Улар совет зиёлилари шаклланишининг ўзига хос инқилобий услубларидан бири бўлди. Бундан ташқари, талаба жамоалари ва профессор-ўқитувчилар таркиби шаклланишининг ижтимоий тамойиллари тубдан ўзгармоқда эди.

Умуман олганда, XX аср 20-йиллари бошларида жамият янги ижтимоий структурасининг яратиш жараёни очиқ синфийлик назарияси асосида амалга оширилган. Совет ҳукумати ўзининг мафкуравий назариясига зид келувчи ижтимоий страталарни шафқатсизларча сиқиб чиқарди ва йўқ қилиб борди. Лекин сиёсий ва иқтисодий ҳолатдан келиб чиққан ҳолда бу жараён секин суръатда амалга ошди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Hayit Baymirza. Some Problems of Modern Turkistan history. An annalysis of Soviet attacks on the alleged falsifiers of history of Turkistan. – Dusseldorf. 1963. – P. 21.
2. Статистический ежегодник. 1917-1923. – Том II, ч.3. – С. 539, 589.
3. Классовый и профессиональный состав городского населения ТАССР в 1923 г. – Т., 1924. – С. 46.
4. Народное хозяйство Средней Азии в цифрах. Стат. Сб. – Т., 1929. - С. 54-55.
5. Два года социалистического строительства в Узбекистане. Отчет правительства УзССР IV съезду советов. – Т., 1931. – С. XIX.
6. Коммунистическая партия Туркестана и Узбекистана в цифрах. (Сб. стат. материалов.). 1918-1967. – Т., 1968. – С. 46.
7. Hayit Baymirza. Some Problems of Modern Turkistan history. ... – P. 36.

8. Классовый и профессиональный состав городского населения ТАССР. – С. 12-13.
9. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР, Сб. док. Том 1. – М., 1959. – С. 285-286.
10. Сафаров Г.И. Колониальная революция (опыт Туркестана). – М., 1921. – С. 178..
11. Статистический ежегодник. 1917-1923. – Том II, ч. 2. – С. 163-164.
12. Материалы к характеристике народного хозяйства в Туркестане. Часть II. – СПб., 1911. – С. 121-122; Статистический ежегодник. 1917-1923. Том II, часть 3. – С. 65. (диссертант хисоби бўйича)
13. Ў зР МДА, ф.Р-29, р. 3, й.ж. 1518, в. 302.
14. Статистический ежегодник. 1917-1923. Том II, ч. 3. – С. 23-25.
15. Rywkin M. Russia in Central Asia. – New York – London, 1963. – P. 63.
16. Коммунистическая партия Туркестана в резолюциях съездов и конференций. – Ташкент: Узбекистан, 1988. – С. 227-228.
17. Классовый и профессиональный состав городского населения ТАССР. – С.52-56